

عواملی است که با شناخت فلسفه شیخ اشراق ارتباط مستقیم و نزدیک دارد. بدین جهت طبع و نشر این آثار - بخصوص کتب و رسائل فارسی - از لحاظ فرهنگی و فلسفی برای ما مکانت و اهمیتی خاص دارد.

قسمتی از رسائل فارسی سهروردی قبلاً توسط اتواشپیس (O. Spies)، هانری کربن (H. Corbin)، مرحوم دکتر مهدی بیانی، مرحوم حاج سید نصرالله تقوی، آقای سید محمد باقر سبزواری و خود آقای دکتر نصرچاپ شده بود. اما بسیاری از این متون یا به علت غیرعلمی بودن روش تصحیح آنها و استفاده از نسخ نامعتبر و گه گاه نیز بر اثر لغزش هائی که به علت درست نخواندن نسخ خطی و ناآشنائی با شیوه خط آنها گریبانگیر مصححان شده بود تا حدی از درجه اعتبار و اعتماد می افتد؛ که این امر ضرورت چاپ مجدد این متون، همچنین تنقیح و انتشار سایر آثار فارسی چاپ نشده شیخ اشراق را، به نحوی که در شان مقام والای فلسفی او و گویای اندیشه های بلند وی باشد و افکار شیخ را نادرستی متن ها در پرده ابهام فرو نبرد محسوس می داشت. و انجام این کار بزرگ را اولی و احق به تعهد آن: آقای دکتر سید حسین نصر بعهده گرفتند.

بی گفتگو آقای دکتر نصر در شناساندن فلسفه سهروردی و

معرفی مقام واقعی او به جامعه فرهنگی امروز سهمی بسزا دارند، چنانکه در حقیقت می توان احیای نام سهروردی را در مجامع کنونی دانشگاهی و علمی به نحوی مؤثر مرهون تتبعات و تحقیقات و مساعی ارزنده ایشان دانست. آقای دکتر نصر در بسیاری از آثار خود و نیز در طی محافل و کنفرانس های متعدد دانشگاهی و خاورشناسی که شرکت جسته اند همیشه و در هر فرصت در معرفی این فیلسوف بزرگ به عنوان یکی از درخشان ترین چهره های فلسفه و تفکر انسانی و جهانی کوشش های فراوان و مثمر بکار بسته اند. از این رو چاپ آثار فارسی سهروردی از طرف کسی که بقول خود سالیان دراز با شیخ اشراق در واقع شبانه روز زندگی کرده است باعث کمال خوشوقتی و خشنودی اهل دانش و استقبال شایان جامعه علم و ادب است.

تصحیح آثار سهروردی از چند جهت گزازی بسیار دقیق و دشوار است، یکی آنکه شیخ اشراق از زمره نخستین کسانی است که زبان فارسی را برای بیان مطالب دقیق فلسفی و عرفانی به نحوی استادانه و ادیبانه بکار برده اند و غالباً فهم سخنان فلسفی و عرفانی او، بخصوص در مواردی که به بیان مطالب غامض و پیچیده می پردازد، به علت تازگی و ابداع نحوه بیان نیازمند مایه های سرشار ذهنی است؛ و تبسح در این آثار و فهم درست آنها

بدون آگاهی از رموز زبان فارسی و شناختن سایه روشن های زبان میسر نیست. دیگر نکته، که مربوط می گردد به داوری در باب صحت انتساب آثار فارسی سهروردی، مسأله سبک نثر است که در تعداد زیادی از نوشته های او این یک نواختی مشاهده نمی گردد و حتی در پاره ای از آنها - فی المثل لغت موران - اصولاً سبک نثر آن مشخصات نثرهای چند قرن بعد را بخود می گیرد؛ و یا برخی از این رسائل تحریرهای تازه تری بشمار می آید که تنها دارای رنگ و بویی از افکار و فلسفه شیخ اشراق هستند. همه اینها و بسیاری جنبه های دیگر لفظی و معنوی خاص در نوشته های سهروردی تنگناها و دشواری هائی است فرا راه مصحح آثار او.

مصحح دانشمند در تصحیح این رسائل معمولاً قدیمی ترین و اصیل ترین متن را نسخه اساس قرار داده و در صورتی که نسخه های دیگری از متن وجود داشته است آنها را با یکدیگر مقابله کرده اختلاف نسخ را دقیقاً در حواشی - به شیوه ای که نخستین بار ریتر آنرا در تصحیح متون بکار بست - یادآور شده اند. این نسخ فرعی حتی شامل نسخه های چاپ شده قبلی و اختلافات نسخه های آنها نیز می گردد. باری، چنانکه در این روش تصحیح التقاطی - که بنظر ما بهترین شیوه در تصحیح متونی

است که استقامت معنی بر تبعیت محض از الفاظ می‌چربد - متداول است همه جا از نسخ اساس پیروی نشده است بلکه در مواردی که نسخ فرعی بر نسخ اساس رجحان یافته متن با توجه به آنها تصحیح گردیده است.

لغزش‌ها، تصحیفات و تصرفات ناروای کاتبان در بیشترین نسخه‌ها بقدری است که حتی به آیات قرآنی و احادیث و مآثورات مشهور مورد استناد نیز راه یافته است. این‌ها خود گذشته از مواردی است که نسخه بعلت افتادگی و پوسیدگی یا نم‌زدگی بکلی ناخوانا و بی‌بهره است و مصحح ناچار شده است عبارات محو شده یا افتاده را در صورتی که متن عربی آن وجود داشته باشد - مثل الواح عمادی - با رعایت سبک از عربی ترجمه کند و به کتاب بیفزاید. مشکل کار البته هنگامی که کار از اختلاف نسخه به دو تحریر جداگانه می‌کشند ده‌چندان شده است چنانکه در پاره‌ای از موارد ترتیب فصل‌ها و بخش‌بندی‌ها نیز دگرگون می‌شود: نسخه‌ای مفصل است، دیگری مختصر، فصلی در يك نسخه کوتاه و همان فصل در نسخه مشابه بلند است و یا دو نسخه که احتمال بسیار می‌رود که هر دو از يك اصل رونویس شده باشند بدلخواه کاتبی که خود اهل خط و ربطی بوده است دچار کاست و فزود گردیده‌اند و... هلم جرا.

مجموعه با مقدمه مصحح آغاز می‌گردد: در معرفی نسخه‌های

مورد استفاده؛ تحلیل انتقادی و فلسفی هر يك از رسائل به طرز بدیع و با دیدگاهی تازه؛ و بسی نکته‌های لطیف و ناگفته از خصوصیات و نوآوری فلسفه و تفکر سهروردی؛ و بحثی مجمل اما نغز و پرمطلب پیرامون حکمت اشراق، چیزی که در حقیقت سهروردی احیاکننده آن در فلسفه اسلامی بوده. بجای تفصیل پردازی در شرح زندگانی سهروردی، که استاد در این زمینه در دیگر آثار خود مطالب سودمند بسیار نوشته‌اند، فصلی از کتاب نزهة الارواح شهرزوری می‌آید: آنجا که شهرزوری این مرید پاکباز زندگینامه شیخ خود را در برابر مامی گستراند و از او یادها می‌کند. بدنبال آن ترجمه همان فصل از مقصود علی تبریزی است، ترجمه‌ای کهن. این قسمت از نزهة الارواح - که متن عربی آن قبلاً توسط اشپیس چاپ شده بود ولی ترجمه کهن فارسی تاکنون دست‌ناخورده باقی مانده است - دقیق‌ترین و مستندترین شرح احوال و نزدیکترین منبع به روزگار اوست.

شهرزوری در زوایای حیات سهروردی فرو می‌رود، خطوط اصلی زندگانی کوتاه اما سرشار این «شپید طریق معرفت» را به طرز دقیق در کتاب خود به دست می‌دهد، حتی خطوط چهره او را هم برای آیندگان ترسیم می‌کند: «به صورت به‌زی قلندران می‌زیست ... در هفته يك نوبت افطار می‌کرد و طعامش زیاده بر پنجاه درم

نبود. در باب نوشیدنی و خوردنی پروا نمی‌کرد و به آنچه روی می‌داد می‌ساخت. در بعضی احيان کسائی و کلاه سرخ درازی بر سر می‌نهاد، و بعضی اوقات مرقع می‌پوشید و خرقة بر بالای آن و گاهی به‌زی صوفیه بر می‌آمد ... معتدل قامت و محاسن نه‌انبوه، به صورت سرخ رنگ بوده. این مطالب راعکس‌هائی از روستاهای سهرورد - زادگاه او - و زندان و قلعه حلب - جانی که او آخرین نگاه خسته‌اش را به زندگی افکند - و باز پسین منزل هرکس - آرامگاهش - جاندارتر می‌کند، با آن سنگ مزار ساده و افسرده که قرن‌ها پاسدار پیکری است که روح سترگ و تابناکش به اصل خویش - دنیای جاودان نورها - شتافته است.

مجموعه بر سه بخش تقسیم گردیده است، بدین ترتیب:

بخش اول: رسائل فلسفی

- ۱- پرتونامه
- ۲- هیاکل‌النور
- ۳- الواح عمادی

بخش دوم: رسائل عرفان

- ۴- رساله الطیر
- ۵- آواز پر جبرئیل
- ۶- عقل سرخ
- ۷- روزی با جماعت صوفیان
- ۸- فی حالة الطفولية
- ۹- فی حقیقة العشق (مؤنس - العشاق)
- ۱۰- لغت موران
- ۱۱- صغیر سیمرغ

بخش سوم: رسائل منسوب به

شیخ اشراق
۱۲- بستان القلوب (روضه-

القلوب)
۱۳- یزدان شناخت

و در ذیل آن رساله الابراج یا کلمات ذوقیه سهروردی (به زبان عربی) که پس از انتشار مجموعه دوم مصنغات او به دست آمد به اهتمام پرفسور کربن به چاپ رسیده است و همو بر این مجموعه مقدمه ای به زبان فرانسه در تجزیه و تحلیل رسائل نوشته است، سودمند و عالمانه چنانکه از مرد علمی چون کربن سزدا!

آقای دکتر نصر گذشته از رنجی که در تصحیح رسائل بر خود هموار کرده اند با دقت تمام منابع کلیه آیات و احادیث و اشعار فارسی و عربی را در زیر صفحات بدست داده اند. و این احادیث و مآثورات نیز به تعدادی فراوان بر می آید زیرا سهروردی برخلاف حکمای گذشته در به شاهد آوردن آیات شریفه و احادیث و اخبار نبوی در تأیید و تفسیر اقوال خود تعدد بسیار ورزیده است. در ذکر منابع این اخبار و احادیث در وهله اول کتب مساند و صحاح مورد نظر قرار گرفته است و در صورتی که نص حدیث در این دست مآخذ نیامده باشد به بازجست آن در دیگر کتب معتبر عامه و خاصه یا منابع عرفانی پرداخته اند، بهر تقدیر در هیچ مورد از ذکر هیچ منبع آسان نگذشته اند.

فائده کتاب را فهرست مفصل و سودمند اصطلاحات فلسفی و

عرفانی در آثار فارسی سهروردی که براستی دقت و حوصله و ذوق و نکته یابی و مهارتی درخور ستایش در تنظیم و تدوین و گزینش آنها بکار رفته، و نیز فهرست اعلام، آیات قرآنی و احادیث و مآثورات چندین برابر می کند.

بدین ترتیب می توان مشکلات کار مصحح دانشمند را در برابر نابسامانی نسخه های مورد استفاده دریافت و توفیق کم نظیر ایشان را در پیراستن و آراستن چنان کتابی پاکیزه از چنین موادی درهم و آشفته تحسین کرد و بسیار تحسین کرد.

م. پ.

● الادب العربی فی آثار الدارسین

هیئة الدراسات العربیة

دانشگاه امریکائی، بیروت، ۱۹۶۱ م.
وزیری، ۴۸۵ صفحه

دانشگاه امریکائی (A.U.B.)

از دیرباز با دعوت از گروهی از دانشمندان طراز اول اسلام شناس به برگزاری مجالسی علمی پیرامون بررسی جوانب گوناگون فرهنگ و معارف اسلامی پرداخته و نتایج این گفتگوها را تاکنون طی چند مجموعه انتشار داده است.

اینک با آنکه مدت زمانی از انتشار برخی از مجموعه ها می گذرد، با وجود کاربرد و ضرورت و اهمیت خاص این آثار در امر تحقیقات اسلامی و اطلاع از آراء و عقاید زبده ترین کارشناسان فن در رشته های مورد تخصص خود

و مهتر از همه آگاهی و دست یابی بر کلیه منابع مهمی که در این موضوعات بصورت کتاب یا مقاله انتشار یافته، هنوز برخی از این مجموعه ها در محافل علمی ما ناشناخته است از اینرو نشریه معارف اسلامی به تدریج به معرفی پاره ای از این انتشارات که بیشتر به فرهنگ اسلامی ایران مربوط می گردد پرداخته خواهد شد.

اهمیت این مجموعه ها در آنست که هر یک از فصول و موضوعات مختلف آنها به دست برجسته ترین متخصصانی که تحقیقات ایشان در زمینه های مورد مطالعه از شهرت و اعتبار خاصی برخوردار است نوشته شده، و هر مبحث با احتراز از هرگونه تفصیل پردازی محتوی و گزیدار اساسی ترین مطالب در نقد و بررسی و تجزیه و تحلیل موضوعات طرح شده است و در پایان هر فصل کتابشناسی مفصل و دقیقی از کلیه منابع اصلی و فرعی اسلامی - و احياناً غیر اسلامی - مربوط به موضوع گفتار می آید. یکی از این مجموعه های گرانقدر کتاب «الادب العربی فی آثار الدارسین» است که با همکاری گروهی از برجسته ترین محققان به ترتیب زیر تدوین شده است:

۱- دوره جاهلی، دکتر صالح

احمد العلی

۲- صدر اسلام، دکتر ولید

عرفات

۳- دوره اموی، دکتر جبرائیل

جبور

- ۴- شعر در دوره عباسی تا آخر عهد متنبی، دکتر انطون کرم
- ۵- شعر در دوره عباسی از متنبی تا سقوط بغداد، دکتر عمر فروخ
- ۶- نثر در دوره عباسی، موسی سلیمان
- ۷- ادبیات فاطمی، دکتر محمد کامل حسین
- ۸- ادبیات در اندلس و مغرب، دکتر احسان عباس
- ۹- ادبیات عرب از سقوط بغداد تا اوائل دوره نهضت ادبی
- ۱۰- فنون ادبی، دکتر محمد یوسف نجم
- این کتاب گذشته از ارزش ذاتی خود محتوی تتبعات و مباحث ارزنده‌ای در بررسی زمینه‌ها و همبستگی‌های مختلف فرهنگی و معنوی میان ایران با سایر تمدن‌های اسلامی است و از این نظر در کار پژوهش‌های ایران‌شناسی نیز حائز اهمیت و مقامی خاص است.
- م. ب.

● الفكر العربي في مائة سنة

هيئة الدراسات العربية
دانشگاه امریکائی، بیروت، ۱۹۶۷ م.
وزیری، ۶۷۸ صفحه

تلاقی تمدن اسلامی با فرهنگ غرب از مسائلی است که از دیرباز اندیشه متفکران دنیای اسلام را در بر خورده با آراء و افکار نو و نحوه جذب و اخذ آنها در این دوران خطیر از تحول و

تطور مدنی و فرهنگی بخود مشغول داشته است و مباحث کتاب حاضر کوششی پر ثمر است در بررسی و ارزیابی جوانب مختلف این مسأله حساس و دشوار. در این کتاب از تطور تفکر اسلامی از نیمه دوم قرن نوزدهم تا قرن بیستم و نشان دادن مجاری گوناگون این تحول فرهنگی در سده اخیر گفتگو شده است و از مساعی دانشمندان مسلمان با این دیدگاه تازه خویش در زمینه تاریخ و ادبیات و علوم و تطور کلی و کیفی و نوعی هر یک از این رشته‌ها سخن به میان آمده است، هدف از تألیف کتاب بیشتر در دسترس قرار دادن عناصری اولیه برای شناخت این دگرگونی و تحول در روزگار کنونی است، عصری که از مهمترین ادوار سیر اندیشه اسلامی به شمار می‌رود.

کتاب با بحثی مقدماتی و مجمل پیرامون کیفیت تفکر اسلامی در نخستین نیمه قرن نوزدهم آغاز می‌شود و سپس به بررسی عوامل فعال در تکوین تفکر جدید می‌پردازد. این دو مبحث به همراه تحقیقاتی است در باره مظاهر جدید فرهنگ اسلامی و نمودهای ادبی - فلسفی - اجتماعی - اقتصادی - علمی - سیاسی و تربیتی و دینی آن؛ آنگاه نگاهی بسوی آینده این تمدن در فراسوی افق زمان و بررسی ماهیت نظام فرهنگی که باید این تفکر در وضع جدید بخود بگیرد.

این مطالب طبیعتاً پاره‌ای کمبودها و کوتاه‌آمدها و احیاناً جنبه‌هایی استحسانی در اختلاف ذوق و سلیقه و برداشت و داوری مؤلفان باید داشته باشد، و دارد و مهم نیست، چه این امر خود بهترین معیار است برای آگاهی از هنوز شکل‌نپذیرفتن و بی‌بیکره بودن این تفکر جدید که حتی قضاوت راستین در باره آنرا برای صاحب نظران هم دشوار ساخته است.

درست است که خواننده دقیق نکته‌یاب پس از خواندن کتاب به بهره‌رسانی و ارزیابی قطعی و مورد انتظار نمی‌رسد - و نباید هم در چنین مباحثی عمیق و پیچیده در پی نتایجی سریع و زودگذر بود - ولی بهر تقدیر پیش پای او طریقی در شناخت نهضت‌های علمی و فکری تمدن اسلامی در قرون اخیر گشوده می‌گردد، راهی آکه به زعم نویسندگان کتاب برای بار دوم در تمدن اسلامی با ترجمه و نقل و اخذ از عناصر غربی و غیر اسلامی آغاز شد و به تدریج بارویش اندیشه احیاء میراث اسلامی در ذهن مسلمانان ادامه یافته است، و هم بگمان آنان سرانجام بسوی خلاقیت و اصالت و استقلال خواهد گرانید.

اصطلاح «عربی» در عنوان کتاب همان مفهوم وسیع کلمه را دارد که منطبق بر «اسلامی» است اصطلاحی بسیار نادرست که برای نخستین بار از طرف خاورشناسان

بکار بسته شد و متأسفانه اکنون نیز کم و بیش بععلی رواج یافته است. بخش‌های کتاب به اقتضای ادای مطلب شامل بررسی تفکر و میراث تمدن ملل مسلمان و آینده است از مباحثی نغز پیرامون تأثیر متقابل فرهنگ و تمدن ایران در قوام و دوام تمدن و معارف و علوم اسلامی و نشان دادن جنبه‌های گوناگون این دادوستد معنوی. فصل‌های کتاب به شرح زیر است:

- ۱- تفکر اسلامی در نیمه اول قرن نوزدهم
- ۲- عوامل فعال در تکوین تفکر جدید اسلامی
- ۳- مدخلی بر صدسال تفکر سیاسی اسلام
- ۴- اسلام و علوم اجتماعی
- ۵- در باره ادبیات جدید عربی
- ۶- تفکرات دینی اسلامی در دنیای عرب
- ۷- تفکر مسیحی
- ۸- تفکر تربیتی
- ۹- تفکر فلسفی
- ۱۰- تفکر علمی
- ۱۱- آینده تفکر اسلامی

م. پ.

● معارف اسلامی در جهان معاصر

دکتر سیدحسین نصر
شرکت سهامی کتابهای جیبی
تهران، ۱۳۴۹ ش.
وزیری، ی ۲۹۹+ صفحه.

کتاب مجموعه‌ای است از مقالات دانشمند گرانقدر آقای دکتر سیدحسین نصر که طی چندین سال در زمینه‌های گوناگون فرهنگ و معارف اسلامی نوشته‌اند و اینک با یک تجدید نظر نهائی همراه با مقدمه‌ای سودمند پیرامون تطور تاریخی معارف اسلامی با چایی بسیار نفیس انتشار می‌یابد. آقای دکتر نصر درباره انگیزه تدوین این کتاب با ارزش می‌نویسند: «مجموعه مقالاتی که در این کتاب جمع‌آوری شده است کوششی است جهت شناساندن جوانب مختلف معارف اسلامی در تلاقی آن با جهان معاصر و با توجه کامل به وضعی که تمدن غربی برای ما و سایر شرقیان ایجاد کرده است. البته تمام جوانب معارف اسلامی بررسی نشده است. بلکه به چند مسأله که بیشتر با حکمت و علم سروکار دارد توجه شده است. در طی چهار بخش نگارنده کوشیده است نخست اهمیت تحقیق در معارف و حکمت و علوم اسلامی و ماهیت کلی آنرا روشن سازد، بعد جوانبی از علوم و فلسفه اسلامی را تا حدی بیان کند و بالاخره بحثی در باره دین و علوم اسلامی در مقابل

جهان امروز، و مسائلی که یک متفکر ایرانی و اسلامی، در صورتی که اصالت فکری داشته باشد، به نحوی با آن مواجه خواهد شد مطرح کند» (صفحه ح مقدمه).

فصول مختلف کتاب به قرار زیر است:

- ۱- اهمیت تحقیق در فلسفه اسلامی در عصر حاضر.
- ۲- مختصری از تاریخ فلسفه در ایران.
- ۳- برخی مسائل مربوط به تاریخ فلسفه در ایران اسلامی.
- ۴- هرمس و نوشته‌های هرمسی در جهان اسلامی.
- ۵- از کیمیای جابر تا شیمی رازی.
- ۶- مختصری درباره تحقیقات نوین در تاریخ نجوم اسلامی.
- ۷- نکاتی چند در باره شیخ اشراق شهاب‌الدین سهروردی.
- ۸- ملاصدرا در هندوستان.
- ۹- آشنائی با ملاصدرا در مغرب‌زمین.
- ۱۰- نفوذ فلسفه اسلامی در مکتب‌های فلسفی مغرب‌زمین.
- ۱۱- علم و تحقیق و میراث فرهنگی ایران.
- ۱۲- گفت و شنودی در باره دین و فلسفه.
- ۱۳- انسان، فلسفه وجود و اگزستانسیالیسم.
- ۱۴- نظری به ادیان عالم.
- ۱۵- دین در جهان معاصر.